

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 53, Haziran/June 2025, 160-182

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/90764>

ISSN 2791-6812

Ehmedê Xanî'de Çocuk Eğitimi

Child Education in Ehmedê Xanî

Yazar Bilgisi Author Information	
Kenan BULUT (KB) Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van, Türkiye Assoc. Prof. Dr. Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Education, Van, Türkiye kenanbulut80@yyu.edu.tr, www.orcid.org/0000-0003-4771-0459	
Neclan BAYHAN (NB) Öğretmen (Bilim Uzmanı), Milli Eğitim Bakanlığı, Diyarbakır, Türkiye Teacher (Master's degree), Ministry of National Education, Diyarbakır, Türkiye bayhannecan@gmail.com, www.orcid.org/0009-0007-8536-9665	
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: KB: (%50), NB: (%50) Veri Toplanması / Data Collection: KB (%50) NB: (%50) Veri Analizi / Data Analysis: KB: (%50), NB: (%50) Makalenin Yazımı / Writing: KB: (%50), NB: (%50) Gönderme ve Revizyon / Submission and Revision: KB: (%50), NB: (%50)
Makale Bilgisi Article Information	
Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazarlar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Authors declare that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Authors declare that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1616638
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
9 Ocak/January 2025	2 Haziran/June 2025

Öz

İnsanlar ancak verdikleri kalıcı eserlerle adlarını dünyada yaşatmaya devam edebilirler. Bir Kürt âlimi, müderrisi ve mutasavvıfı olan Ehmedê Xanî de hem eserleriyle hem de milletine ve kültürüne yaptığı hizmetlerle ölümünden sonra adını dünyada yaşatmaya devam eden mümtaz bir şahsiyettir.

Yaşadığı bölgenin toplumsal gerçekliğinden etkilenmiş ve halkının sorunlarıyla ilgilenmiş, söz konusu sorunlar için çözüm arayışı içine girmiş bulunan Xanî, yazdığı edebî eserler aracılığıyla evrensel bir bakış açısı geliştirmiştir. Ehmedê Xanî, yaşadığı toplumun meselelerini dile getirmenin yanı sıra insanlığın ortak problemlerine eğilerek bu problemlere yönelik sürekli bir çözüm arayışı içinde olmuştur. Yaşamını ilim ve irfanla geçirmiş, saray çevresini bilen, genç yaşta saray kâtipliği yapmış ve böylece saray çevresini yakından tanımış, çok sayıda talebe yetiştirmiş biri olarak Xanî, gerçek çözüm barındırmayan yüzeysel yaklaşımları reddetmiş ve kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Bir şair ve müellif olmanın yanında, Xanî'nin birikimi, onu tarih, psikoloji ve felsefe gibi disiplinlere vakıf, olayları ve durumları çok yönlü analiz edebilen derinlikli bir düşünür haline getirmiştir. Böylece Ehmedê Xanî, yaşadığı dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel çalkantıları içerisinde halkının içinden çıkan ve onları yakından tanıyan, sorunlarına dair geliştirdiği derin kavrayışla çözüm önerileri sunmuş müstesna bir şahsiyet olmuştur. Xanî ortaya koyduğu çözüm önerileriyle çağının ilerisinde bir düşünce ufkuna sahip olduğunu göstermiş ve günümüzün düşünsel problemlerine ışık tutmuştur.

Bilge, şair, edip, eğitimci, filozof bir Kürt müderrisi olan Ehmedê Xanî, yaklaşık altmış yıllık ömründe, yazdığı birçok beyitin yanı sıra ismiyle müsemma olmuş dört şaheserin de sahibidir. Xanî, bunların tamamını Kürtçe yazmıştır. Sadece eser yazmak için yazmamış, sanatını, hatta bütünüyle yaşamını milletin geleceği için (tabir yerindeyse) feda etmiş âlim ve müderris bir önder kişiliktir. Büyüdüklerinde her türlü tutum ve davranışları insanlar üzerinde derin etkiler bırakacak olan çocukların, iyi bir kişiliğe sahip olmaları gerektiğinin farkında olan bir eğitmen olarak tarih sahnesine çıkan Xanî, genele yönelik eserlerinin yanı sıra toplumun geleceği olarak gördüğü çocuklar için de ayrıca iki eser yazmıştır. Çocuk eğitimi alanında çok önemli iki eser olan Nûbara Biçûkan ve 'Eqîdeya Îmanê ilgili alandaki ilk çalışmalardandır.

Bu çalışma, Ehmedê Xanî'nin çocukları dikkate alarak yazmış olduğu iki eserinin 'çocuk eğitimi' gibi spesifik bir alan açısından önemli olduğu ve bu yönden değerlendirilebileceği hipotezinden çıkmıştır. Buna göre "Ehmedê Xanî'nin çocuk eğitimine bakışı nasıldır?" ve "Nûbara Biçûkan ile 'Eqîdeya Îmanê adlı eserlerinin bu konudaki rolü nedir?" soruları araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Ehmedê Xanî'nin çocuklar için yazmış olduğu Nûbara Biçûkan ve 'Eqîdeya Îmanê adlı eserlerinden hareketle şairin çocuk eğitimine yaklaşımını incelemektir. Xanî'nin çocuk eğitimi ile ilgili görüş ve yaklaşımlarının detaylı bir şekilde incelenmesi sonucunda yapılan çıkarımlar ve ulaşılan sonuçların günümüzün çocuk eğitimi ile ilgili yaklaşımlarına bir katkı sunması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesine göre yürütülmüştür. Yukarıda belirtilen amaç çerçevesinde ve doküman incelemesine uygun bir şekilde ilk olarak Ehmedê Xanî'nin hayatı, yetiştiği dönem ve o dönemin

özellikleri, Xanî'nin düşünce tarihindeki yeri ve önemi, dönemin eğitim anlayışı ve çocuk eğitimi, Xanî'nin eğitimci kişiliği ve Ehmedê Xanî'de çocuk eğitimi konuları üzerinde durulmuştur. Ardından çocuk eğitimi ile ilgili yazdığı Nûbara Biçûkan ve 'Eqîdeya Îmanê adlı eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Böylece bilge şairin çocuk eğitimi konusundaki görüşleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler sistematik, açık ve anlaşılır bir şekilde yorumlanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma Xanî'nin eğitimci kişiliğini ve çocuk eğitimine bakışını müstakil olarak ele alması bakımından özgündür.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Bilimleri, Çocuk Eğitimi, Ehmedê Xanî, Nûbara Biçûkan, 'Eqîdeya Îmanê.

Abstract

People can preserve their names in history only through the lasting works they leave behind. Ehmedê Xanî, a distinguished Kurdish scholar, madrasa teacher, and mystic, is one such figure whose name continues to live on after his death through both his literary works and the services he rendered to his people and culture.

Influenced by the social realities of his region and deeply concerned with the problems of his people, Xanî sought solutions to these issues and developed a universal perspective through his literary output. Beyond addressing the problems of his own society, he also engaged with the common problems of humanity and was in constant search of meaningful solutions. As someone who lived a life devoted to knowledge and wisdom, who was familiar with palace circles due to his early work as a royal scribe, and who educated many students, Xanî rejected superficial approaches that lacked real solutions and instead endeavored to provide lasting and profound remedies. In addition to being a poet and author, Xanî's intellectual breadth made him well-versed in disciplines such as history, psychology, and philosophy, enabling him to analyze events and phenomena from multiple perspectives. Thus, he emerged as an exceptional figure from among his people, offering profound insights and solution-oriented thinking during a time of significant social, political, and cultural turbulence. Through his proposals, he demonstrated a forward-thinking vision and shed light on many contemporary intellectual challenges.

As a wise scholar, poet, writer, educator, and philosopher, Ehmedê Xanî authored four major masterpieces over the course of his approximately sixty-year life, all written in Kurdish. He did not write simply for the sake of literature but dedicated his art—and indeed his entire life—to the future of his nation. Aware of the importance of children's moral development, since they would grow up to leave deep impressions on others through their attitudes and behaviors, Xanî emerged as an educator with a vision for shaping future generations. In addition to his general works, he specifically addressed children in two significant texts. These two works, Nûbara Biçûkan and 'Eqîdeya Îmanê, are among the earliest contributions to the field of child education.

This study begins with the hypothesis that these two works written by Ehmedê Xanî, with a focus on children, are of great significance in the specific field of "child education" and should be analyzed accordingly. The research centers around two main questions: "What is Ehmedê Xanî's approach to child education?" and "What role do Nûbara Biçûkan and 'Eqîdeya Îmanê play in this

regard?" Accordingly, the aim of this study is to examine Xanî's approach to child education based on his two works written for children.

It is believed that the insights derived from a detailed examination of Xanî's views and approaches to child education could contribute meaningfully to today's educational paradigms. The study employs one of the qualitative research methods - document analysis. In line with this method and the aim stated above, the study first addresses Ehmedê Xanî's life, the period in which he lived, the characteristics of that era, his place and significance in intellectual history, the educational understanding of the time, and child education practices. It then examines in detail the two educational works he authored, Nûbara Biçûkan and 'Eqîdeya Îmanê, focusing on their content related to child education.

Keywords: Educational Sciences, Children's Education, Ehmedê Xanî, Nûbara Biçûkan, 'Eqîdeya Îmanê.

Giriş

1. Ehmedê Xanî'nin Hayatı

Ehmedê Xanî, 17. Yüzyıl'da yaşamış Kürt âlimi ve mutasavvıfıdır. Xanî aynı zamanda, edebiyatçı, şair, filozof, tarihçi bir kimliğe de sahiptir. Xanî, 17. Yüzyıl'da Hakkâri bölgesinden, önce Van'a sonra da Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine yerleşen Xan aşiretine mensup bir ailenin çocuğu olarak, Hicri 1061 / Miladi 1650-51 yılında Doğubayazıt'ta doğmuştur. Bir medrese âlimi olan babasının adı İlyas, annesinin adı ise Gulnîgar'dır (Varlı, 2002, 1. Cilt). Ehmedê Xanî, Mem û Zîn adlı eserinde hicri takvime göre doğum tarihini şu şekilde ifade etmiştir:

Lewra ku dema ji xeybê fek bû
Tarîx hezar û şêst û yek bû

Çünkü o gayb âleminden ayrıldığında
Tarih bin altmış bir idi

Xanî, ilk tahsilini babasından almıştır. Babasının vefatından sonra ağabeyi Molla Kasım'ın yanında medrese eğitimine devam etmiş, sonrasında Muradiye'ye gitmiş ve orada Gulgûn Medresesi'nde okumuştur. Adı, bu medresede 1661 yılında okuyan öğrenci listesinde yer almaktadır (Adak, 2014). Varlı (2008), Xanî'nin daha Doğubayazıt'tayken, abisi Molla Kasım'ın yanında eğitim gördüğü medresenin adının Gewhernîgar olduğunu belirtmektedir.

Doğubayazıt (Bazîd)'ta medrese tahsiline başlayan Xanî, öğrenimini tamamlamak için gittiği Ahlat (Xelat), Bitlis (Bilîs), Urfa (Riha), Cizre (Cizîr), Suriye, Mısır, İstanbul'dan sonra Doğubayazıt'a dönmüş, burada bir medrese inşa ederek imamlık ve müderrislik yapmaya ve eser yazmaya başlamıştır (Durre, 2002). Van'ın Hoşap ilçesinde Ataiyye Medresesi'nde Mela Cami'nin yanında da okuyan (Varlı, 2002, 1. Cilt) bu çok yönlü seçkin bilge, doğduğu yer olan Doğubayazıt'ta 1707 veya 1709'da vefat etmiştir (Durre, 2002). Mezarı İshak Paşa Sarayı'nın yakınındadır. Xanî, fıkıh mezhebi olarak Şâfiî, itikadî mezhep olarak Sünnî/Eş'arî, tarikat olarak Nakşibendi, tasavvuf anlayışı olarak da ılımlı bir 'Vahdet-i Vücûd'çudur (Yıldırım, 2008).

Klasik Kürt Edebiyatı şairleri arasında yer alan Ehmedê Xanî, saray kâtipliği yapmıştır. Bu da onun çok iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Çünkü o dönemde saray kâtibi olmanın en önemli koşullarından birisi de iyi bir eğitim almış olmak ve iyi bir yazı yazma becerisine sahip olmaktır (Sönmez, 2018).

Xanî'nin kendisine ait olduğu kesin olan ve günümüze ulaşan dört eseri vardır:

- Nûbara Biçûkan (Çocukların İlk baharı) - 1683
- 'Eqîdeya İmanê (İman Esasları) - 1687
- Mem û Zîn - 1694
- Divan

2. Ehmedê Xanî'nin Düşünce Tarihindeki Yeri ve Önemi

Her insanın dünya görüşü yaşadığı dönemin etkisini taşımaktadır. İnsanın yaşadığı dönemde gördüğü, duyduğu, hissettiği her şey insanın tarihine, coğrafyasına, siyasetine, felsefesine, dinine olan bakış açısını ortaya koyar. Daha çok tasavvufçu bir kişilik olarak bilinen Ehmedê Xanî'nin diğer önemli yönleri çok da gün yüzüne çıkarılamamıştır. Beyaz (2004), özellikle Kürt medreselerinde öğrenim gören Mela ve aydınların, Xanî'nin daha çok tasavvufî yönünü ön plana çıkarmalarının, onun filozofik yönünün ortaya çıkmamasında etkili olduğunu dile getirmektedir. Bunun yanı sıra felsefe ve filozofa bakış açısının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Ama Xanî'yi salt bir sofi ya da bir filozof olarak görmek de eksik bir yaklaşım olacaktır. Xanî, bir tasavvuf ehli olmanın yanı sıra varlık âlemi ile ilgili değerlendirmeleriyle bir filozof; devrin siyasi ve sosyal meseleleri üzerine olan düşünceleriyle bir sosyolog ve eleştirmen; kültürel unsurlara verdiği değerle bir kültür bilimci; eğitimle ilgili özel çabasıyla bir eğitimci; yazdıklarıyla bir edebiyatçı olarak değerlendirilmelidir. Bütün bu özellikler bir arada düşünüldüğünde Xanî, şöhreti asırları aşan 'bilge' bir şahsiyettir. Çünkü Açar (2008)'in da ifade ettiği gibi 'bilge' kendine yeten, yaşam ve amaçlarına göre kendince sağlam bir kavrayışa sahip, gözlemlediklerinin ardına nüfuz eden derin bir şahsiyettir. Bir kimsenin bilge sayılabilmesi için birikimi, inancı, iradesi, söylemi ve eylemine sahip olması gerekir. Xanî'nin tüm bunlara sahip olduğu görülmektedir. Topdemir (2011, 1-2)'e göre ise 'bilge', "bilme edimi, her türlü bilgiyi kucaklayan kimse demektir. Bu biçimde bilme edinimine ise 'bilgelik' denmektedir. Dolayısıyla bilgeliliğin ilk koşulu, insanın içinde yaşadığı dünya ve toplumla uyumlu, kendi kendine yeten, bilinçli bir varlık olmasıdır. Bilge aynı zamanda 'öznelliği', 'özgünlüğü' ve 'özgüllüğü' olan bir bireydir". Özetle Xanî, "felsefi tutumun özelliği olan olaylara, var olana bütüncül bir görüşle bakan, hakıyla bilen, kafa özerkliğine sahip, bilgi sorumluluğu taşıyan, hoşgörülü olan bir bilgedir" (Açar, 2008, 111).

Xanî felsefesinin kaynağı dindir. Xanî'ye göre mutlak olan Allah'tır. Maddeler mutlak değildir. 'Yaratılmışlar arasında olup mutlak olmayan insan nedir? Yeri neresidir?' sorularına şu cevabı vermektedir: "İnsan ve kâinat dört şeyden yaratıldı. Bunlar toprak, su, ateş ve hava'dır. İnsan kâinatın dokuz üyesinden birisidir. Kâinat ve insanlar altı günde yaratılmıştır" (Mem, 2004, 138).

Felsefi düşüncesini, dini düşünceden besleyen Xanî, eserinde metafizik yapmaktadır. Çünkü metafizik normal suje-obje ilişkisinin ötesinde olduğundan, insan bilincine doğrudan kapalıdır. Felsefi konuları sunarken kullandığı kavramlara gelince, bunların felsefi, dini ve gerçeklik ile ilgili oldukları anlaşılıyor: Heyula, öge (unsur), kalem, arş, kürsi, araz, cevher, zat, âlem, vuslat, fena, beka vb. Bilge Xanî, var olanların kaynağını, sebebini kendince çözümleyerek eserinde metafizik yapmıştır. Arkhe diye bilinen öğelerden bahsetmektedir. Ona göre *Allah'ın varlığı*, varlıkları meydana getirir ve oluşa temas eder. Xanî, Allah'ı, âlemi biçimlendiren (Nakkaş-ı Ezel) olarak sunar. Kâinat, bütün varlıklar, Allah güzelliğinin bir tezahürüdür, der (Açar, 2008). Çalışmanın devamında işlenen bazı beyitlerde de görüleceği üzere Xanî'ye göre Allah'ın takdirinin bulunması, insan iradesini ortadan kaldırmaz. Xanî,

insanın verdiği kararlarda özgür olduğunu, kendi yaptığından sorumlu olduğunu, dolayısıyla irade sahibi olduğunu ifade etmektedir.

Enteresan bir şekilde müzik ile astronomi arasında ilişki kurmuş olan Xanî, müzikle ilgilendiğini ve müziğe dair bütünlüklü ve derin bir kavrayışa sahip olduğunu göstermiştir. Örneğin eserlerinde 27 müzik makamından bahsetmiştir (Bayar, 2018).

Xanî, Kürt ulusal kültürüne önemli katkılar sunduğu gibi evrensel kültüre de katkı sunan tarihsel bir kişiliktir. Eğer Shakespeare, Fırdevsî, Rustaveli, Homeros kadar evrenselleşmemişse bu tamamıyla aydınımızın bir eksiğidir. Çünkü Xanî, yazdığı eserlerle bazı yönleriyle bu büyük ozanların dengi olduğunu, bazı yönleriyle de onları aştığını gösteren bir kişiliktir (Ayhan, 1996). Xanî, yaşadığı dönemin sıkıntılarını dile getirmekle birlikte asırlarca çözülemeyen, kronikleşmiş konulara da sıkça değinir. Sadece sorun dile getiren bir kalem olmanın ötesine geçen Xanî, Özervarlı (15 Şubat 2024)'nın da dile getirdiği gibi bu sorunların sosyal dayanışma ve bilgilenme ile aşılabileceğini ifade ederek çözüm reçetelerini de sunar. Yazmak yani kitap, "Xanî'nin nazarında bir milleti diriltip yeniden ayağa kaldıran ve ayakta tutabilen yazılı metindir" (Dost, 2008, 83).

Bilge Xanî'nin eserlerinde, Ulûhiyet ile ilgili konuların işlenmesinin yanı sıra, ahlakî, sosyal, kültürel, adalet ve özgürlük konularının da sıklıkla işlendiği görülmektedir. Xanî'nin tasavvur ettiği devlet olgusunun temelinde *hukuk* ve *özgürlük* vardır. Örneğin Xanî'ye göre eğer özgür insan yoksa özgürlük de olmaz. O iki tür bağımlı zümreyi eleştirir: Bunlardan birisi tasavvuf ehli, diğeri zenginlerdir. Ona göre tasavvuf ehli olanlar kendilerini din çemberine hapsetmiş ve her gün Cennet'te saraylar inşa ederken zenginler bunun aynısını Dünya'da yapar (Mem, 2004).

Ehmedê Xanî'nin bilge bir şahsiyet olmasının bir tezahürü olan yönlerinden birisi de tanınma ve şan-şöhret peşinde koşmamasıdır. Dönemin hâkim dilleri olan Arapça ve Farsça yerine eserlerini Kürtçe telif etmesinin temelinde de şöhret ve tanınma yerine halkına, halkının kültürüne, diline hizmet etme arzu ve gayreti yatmaktadır. Xanî, Mem û Zîn'de kitabın neden Kürtçe yazıldığını açıkça ifade etmektedir:

Da xelqî nebêjîtin ku "Ekrad"
Bê me'rifet in, bi esl û bunyad

Enwa'ê milel xwudan kitêb in
Kurmanci tenê di bêhisêb in

El-âlem demesin ki 'Kürtler'
Bilgisizdirler, asil ve köklü değildirlər

Milletlerin tamamı kitap sahibidirler
Sadece Kürtler kitaptan mahrumdurlar

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Kürtçe, o dönemde diğer diller kadar değer görmemektedir. Kürtçenin, eser yazılamayacak kadar 'eksik' bir dil ve Kürtlerin de kendi dillerinde eser yazamayacak kadar 'kültürsüz' olma anlamındaki suçlamalar söz konusudur. Xanî özellikle bu nedenlerden dolayı düşüncelerini Kürtçe dile getirmiş ve yazdıklarıyla da kendi dilinin ne kadar köklü bir dil olduğunu ortaya koymuştur. Elbette bu anlayışa sahip tek kişi Xanî değildir. Mela Ehmedê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Baba Tahirê Uryan ve daha birçok müderris ve şair eserlerini ana dillerinde/Kürtçe yazmışlardır.

Xanî'nin eserlerinin Kürtçe yazmasının bir diğer sebebi de insanın ifade etmek istediklerini kendi ana dilinde daha rahat, açık ve kolaylıkla dile getirebileceği gerçeğidir. Seîdê Nûrsî'nin de ifade ettiği gibi "İnsanda kaderin sikkisi lisandır. İnsaniyetin sureti ise sahife-i lisanda nakş-ı beyan tersim ediyor. Lisan-ı maderzad ise tabii olduğundan, elfaz davet etmeksizin zihne geliyor. Alış-veriş yalnız mana ile kaldığından zihin çatallaşmaz ve o

lisana giren maarif ‘nakşun ale’l-hacer’ gibi baki kalır. Ve o ziyî-i lisan-ı millî ile görünen her ne olur ise menus olur” (2010)¹.

Kısacası Xanî hayatı boyunca bilginin peşinden koşmuş, Allah, insan, evren üzerinde düşünmüş ve bunların cevabını bulmaya çalışmıştır.

3. Yetiştirdiği Dönemin Özellikleri

Ehmedî Xanî’nin yaşadığı dönem Osmanlı Devleti’nin duraklama dönemine rast gelmektedir. Duraklama dönemi, Celâlî İsyanlarının, çeşitli askeri ve siyasi karışıklıkların ve yoğun Osmanlı-İran savaşlarının olduğu bir dönemdir. Bölge halkı, coğrafi konum itibarıyla bütün bu olaylardan en fazla etkilenen kesimlerden biri olmuştur.

Osmanlı eğitim sisteminde bozuklukların baş gösterdiği bu dönem, yeniliklerin takip edilmediği, pozitif bilimlerin müfredattan çıkarıldığı, ‘Beşik Uleması’ diye bir sınıfın ortaya çıktığı, tımar sisteminin bozulduğu, halkın köyden şehre göç ettiği bir dönem olmuştur. Öktem (2004)’e göre 17. Yüzyıl’dan sonra Osmanlı medreselerinde yavaş yavaş akli bilimler itibardan düşmeye başlamış, matematik, astronomi ve felsefe gibi dersler tamamen ortadan kalkmamışsa da ikinci planda kalmıştır. Medreseler sadece fıkıh ve Arapça öğretimiyle sınırlı kalarak yetersiz ve verimsiz hale getirilmişlerdir. Öğretim faaliyetlerinde belirli kitapların ele alınıp bunların Aristo mantığına göre şerh ve tefsir edilerek manadan çok lafza önem verilmesi (Unat’tan akt. Şanal, 2003), düşünce, muhakeme ve tecrübeye dayalı ilimlerin programdan çıkarılması, düşünen ve araştıran insan yetiştirmekten uzaklaşıp sadece belirli bilgilerin öğretilmesine sebep olmuştur (Şanal, 2003).

Osmanlı eğitim sisteminde bu tür gelişmeler olurken Kürt bölgesinin en önemli dinamikleri arasında yer alan Kürt medreseleri de ilk defa dünyadaki gelişmelere yabancı kalmaya başlamıştır. Bütün bunlar Xanî’nin etkilenmesine ve düşünce yapısının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

4. Yaşadığı Dönemde Çocuk Eğitimi

O dönemde Osmanlı Devletinde her mahallede bulunan ve temel eğitim yuvaları olarak görülen ilköğretim seviyesindeki okullara genel olarak ‘sıbyan mektebi’ veya ‘mahalle mektebi’ denilirdi. “Sıbyan okullarına ‘mekteb’ veya ‘küttab’, yoksul çocuklar için açılanlara da ‘küttab-ı sebîl’ veya ‘mekteb-i sebîl’ de deniyordu. Küttab veya mekteb, ‘yazı öğretilen yer’ anlamına gelir. İhtimal önceleri burada sadece yazı öğretiliyordu. Ancak sonra temel İslâmî bilgiler de bu okullarda verilmeye başlanmıştır” Ergün (2005, 735).

Sıbyan mektepleri çocuklara okuma-yazma, temel dini bilgiler ve bazı matematik işlemlerinin öğretildiği ve en önemlisi de ahlak eğitiminin verildiği okullardı. Baltacı (2024)’ya göre Osmanlı Devleti zamanında kız çocukları da erkek çocuklarla birlikte mekteplere devam ederlerdi. Bununla beraber erkek ve kız çocukları için ayrı sıbyan mektepleri de vardı. Sıbyan mekteplerine başlama yaşı ile ilgili farklı görüşler olmuştur. Baltacı (5 Ocak 2024) 5-6 yaş olduğunu, Hızlı (1999) ise 5-10 yaş olduğunu ifade etmiştir (Taşkın, 2008). Sıbyan mektebini bitirme yaşı ise 13-15 olurdu (Taşkın, 2008).

¹ İnsanda kaderin mührü dildir. İnsaniyetin görüntüsü ise dil sayfasında gerçekleşen ‘dile getirme’ nakışlarıyla resmediliyor. Ana dili ise fitrî olduğundan, kelimeler davet edilmeden/kendiliğinden zihne gelir. Dinlerken ve konuşurken zihin sadece anlama yoğunlaştığından zihinde bir çatallaşma/bölünme meydana gelmez. Ve ana diliyle verilen eğitim “taşın üstüne kazınmış nakış” gibi kalıcı olur. Milli dilin nakşı ile her ne olursa insana tanıdık, alışılmış gelir.

Bölgede yer alan ve Kürt medreseleri olarak literatüre geçen bu eğitim kurumları ise yüzyıllar boyunca hem bölge insanının sosyal, edebi ve dini hayatları üzerinde önemli etkide bulunmuş (Eminoğlu, 2015), hem de bölge çocuklarının yegâne eğitim yuvası olmuştur. Elbette bölgede bulunan medreselerden bahsedildiğinde akla İstanbul'daki koca kubbeli medreseler akla gelmemelidir. Köylerde herhangi bir evde veya camilerde, şehirlerde ise çoğunlukla camilerde ya da cami civarında bulunan küçük bir evde bu eğitimler sürdürülmüştür. Bu medreselerin en önemli özelliği asırlarca sadece halkın desteğiyle varlığını sürdürmüştür. Çocuklarını okutmak isteyen aileler, Kur'an-ı Kerim öğrenme yaşıyla birlikte çocuklarını köylerindeki medreseye, orada yoksa yakın köylerdeki medreselerden birisine gönderirlerdi. Daha sonra çocuk büyüdükçe ya aynı medresede ya da bölgenin farklı yerlerindeki medreselerde 'seyda' olarak bilinen müderrislerden ders alarak eğitimlerini tamamlar, icazetlerini alırlardı (Akpınar, 9 Mayıs 2025). Medrese Eğitimleri şehirlerde de aynı minvaldeydi. İşte Ehmedê Xanî, Bedîuzzaman Seîdê Nûrsî, Mele Sadreddin Yüksel de bu medreselerde eğitim görmüş önde gelen âlim ve müderrislerdendir.

5. Ehmedê Xanî'de Çocuk Eğitimi

Xanî'nin hayatında eğitimin farklı bir yerinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Xanî, kendini ilime adanmış usta bir eğitimciydi. O, bilgiyi sadece kendisi için değil aynı zamanda içinde yaşadığı toplumu için de istiyordu. Bu yüzden de elde ettiği bilgileri halka ulaştırmak için kitaplar yazmıştır.

Xanî, çocuğa ve çocuk eğitimine ayrı bir önem vermiştir. Çocuklara yönelik olarak yazdığı eserler bunun en açık kanıtıdır. Çocuklar, toplumların geleceğini emanet ettikleri yegâne kesimdir. Bu açıdan bakıldığında iyi insan yetiştirmenin yolunun küçük yaşta alınan iyi bir eğitimle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Xanî, bu nedenden dolayı çocukların iyi bir din ve dil eğitimi almaları için medreselerde okutulmak üzere Kürtçe iki kitap yazmıştır. Hazırladığı iki kitap konu bakımından çeşitlilik göstermektedir. 'Eqîdeya Îmanê adlı kitabında Allah, peygamber, melek, kader, cennet ve cehennem gibi konuları ele almıştır. Buradaki amaç çocukların kendi ana dillerinde, dinleri hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmasıdır. Örnek olarak şu beyitlere yer verilebilir:

Xudê nîne cewher, ne cism û 'ered	Ne cevherdir, ne cisim, ne âraz
Ne kull e, ne be'd e, bizan bê xered	Ne küll'dür, ne cüz, bil bunu bî-garaz!

(26. beyit)

Ji 'ezl û gunahan nebî bûn berî	Peygamberler beridir azl ve günahlardan
Ji bo qismê jin nîne peyxemberî	Gelmemiş hiçbir peygamber kadınlardan

(40. beyit)

Nûbara Biçûkan adlı sözlük kitabı ise ahlak, dil bilgisi, bitki, hayvanlar, mevsimler gibi hayatın her alanında kullandığımız bilgileri kapsayan, geniş konulara sahip bir kitap olarak hazırlanmıştır. Aşağıda yer alan beyitler örnek olarak gösterilebilir:

Zivistan şita ye, û havîn e seyf	Kıştır şita, yazdır sayf
Bihar e rebî' û payîz e xureyf	İlkbahar reb', sonbahar xureyf
Sivikbûn e xiffet, giranî weqar	Hafiflik xiffet, ağırbaşlılık weqar
Terebbuş derengî, wu deng e xuwar	Terebbuş beklemek, böğürme xuwar

(13. bent, 181. ve 185. bent)

Ehmedê Xanî'nin çocuk eğitimi ile ilgili yaklaşımını çocuklara yönelik olarak yazdığı ve çocuk eğitimi açısından son derece önem arz eden bu iki eser vasıtasıyla inceleyeceğiz. Bu eserler Nûbara Biçûkan ve 'Eqîdeya Îmanê adlı eserlerdir. Eserlerde yer alan beyitlerin aktarımında Hüseyin Esen ve Osman Tunç tarafından *Kahire* nüshası temel alınarak bazen de bu nüshanın okunamayan yerleri için *Molla Mustafa* nüshası ve *Osman İbn Molla Muhammed* nüshasından istifade ederek yayına hazırlanan *Nûbara Biçûkan & Akîde-i Îman* adlı eser dikkate alınmıştır. Eser, Ağrı Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından 2016 yılında yayına hazırlanarak basılmıştır.

5.1. Nûbara Biçûkan

Sönmez (2018), Ehmedê Xanî'nin, halk tarafından anlaşılması ve okunmasını istediğinden eserlerini içinden çıktığı toplumun diliyle yazdığını ifade etmektedir. Elbette bunda kendisinin ana dilinin Kürtçe olmasının da önemli bir payı vardır. Nitekim dil, insanların duygu ve düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan en önemli araçlardan biridir. Bir araç olmanın da ötesinde, toplumları yığın olmaktan kurtarıp millet haline dönüştüren, onların kültürlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan önemli bir görevi de yerine getirmektedir. Bir milleti ayakta tutan yegâne şey, sahip olduğu dildir. Çünkü bir dil, bir halkı geçmişten geleceğe taşır. Dili meydana getiren sözcükler, bir milletin tarihinin, kültürünün, coğrafyasının şifreleridir. Bir halkın dili, dilindeki sözcükler biliniyorsa o halkın tarihi, coğrafyası ve kültürü bilinebilir. Örneğin bir halkın dilinde geçen iklim ile ilgili ya da giyim ve kuşamları ile ilgili sözcükler, o halkın yaşadığı coğrafyanın iklimi ve onların giyim ve kuşamları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar.

Xanî, çocukların ilk olarak Kur'an öğrenmelerini istemiştir. Ardında da çocukların mederese eğitiminde Arapça kelime ve kavramlara aşina olmaları, zorlanmamaları ve zihin kapılarının açık olması için söz konusu manzum sözlüğünü (Arapça-Kürtçe) hazırlamıştır. Xanî, bunu, eserin giriş bölümünde şu beyitlerle vurgulamaktadır:

Wekî ji Qur'anê xilas bin	Çünkü Kur'an'ı okuyup hatmederken
Lazime li sewadê çavnas bin	Okuyup yazmaya aşina olmalılar hemen
Da bi van çend reşvelekan	Ki bu birkaç müsvedde yazılarla
Li wan tebî'et-melekan	O melek tabiatlı, masum çocuklara
Derê zêhnê vebîtin	Açılsın diye zihin kapıları ardına kadar
Herçî dixûnin zehmet nebîtin	Zorluk çekmesinler her ne okusalar
(Giriş bölümü, 9., 10. ve 11. beyitler)	

Ayrıca bölgede kuruldukları ilk günden beri medreselerin eğitim dilinin Kürtçe olduğu bilinmektedir (Eminoğlu, 2015). Xanî'nin eserlerinin Kürtçe yazması da onun hem bölgedeki bu medreselerde eğitim gören biri olarak konuya vakıf olduğunu hem de ana diliyle eğitim görme, okuma ve yazmayı son derece önemseydiğini göstermektedir.

Nûbara Biçûkan, Kürt edebiyatındaki manzum sözlük geleneğinin ilk ürünüdür. Aynı zamanda Kürtçenin de ilk sözlüğüdür. 1683 yılında Arapça-Kürtçe iki dilli bir manzum sözlük olarak kaleme alınan Nûbara Biçûkan, 17. Yüzyıl'dan başlayarak günümüze kadar gelen süreçte Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Osmanlı devrinde bölgesel Kürt medreseleri, resmî medrese sistemine alternatif eğitim kurumları olarak kabul görmekteydi (Öztürk, 2016). Xanî, eseri Kürt çocukları için yazdığını hem esere verdiği isimle (Çocukların İlkbaharı) hem de şu beyitle açıkça ifade etmektedir:

Ne ji bo sahib-rewacan	İlim sahipleri için değil bu kelimeler
Belkî ji bo biçûkêd Kirmancan	Sadece Kürt çocukları içindir bu eser

(Giriş bölümü, 8. beyit)

Nûbara Biçûkan adlı sözlük kitabı manzum tarzda yazılmıştır. Kanar (10 Ocak 2024), TDV İslam Ansiklopedisinde “belirli bir düzen içinde anlamlı ve mantıklı kelime ve cümleler telif etmek” anlamındaki nazımın şiirle karışmasıyla manzum şiirin meydana geldiğini ifade etmektedir. Manzum sözlük ise “herhangi bir dildeki kelimelerin bir başka dil veya dillerdeki karşılıklarıyla şiir halinde verildiği sözlüklere denir” (Yıldırım, 2008, 115). Manzum sözlükler, önemli bir dil öğretim tekniği sayılan şiirle öğretimi kullanmaları yönünden dikkat çekmişlerdir. Bilhassa çocuk yaşta dil öğretimini sağlayabilmek için yazılan bu sözlükler, aynı zamanda aruz vezninin inceliklerinin verilmesinde de kullanılmıştır. Çocuğun eğitimi konusu bu sözlüklerin gündemini oluşturmuş, bölüm sonlarında verilen hümâyûn beyitleriyle dini-ahlaki açıdan çocuğa bazı niteliklerin kazandırılması amaçlanmıştır (Ölker, 2015). İslam kültüründe çoğu çalışma gibi sözlük çalışmalarının da Kur’ân-ı Kerim ve hadisleri doğru anlama gayretleriyle ortaya çıktığı, manzum sözlüklerin de önemli bir kısmında daha çok Kur’ân-ı Kerim’de yer alan kelimelere ağırlık verildiği söylenebilir (Kılıç, 2006/1). Klasik Türk Edebiyatı’nda da örnekleriyle karşılaşılman manzum sözlüklerin önemli bir kısmı “sıbyan mektebine yeni başlayan çocuklar için aruz eğitimine katkıda bulunmanın yanında, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberde tutabilmelerini sağlamaktadır” (Gümüş, 2007, 423).

Sözlükler yazıldığı dönemde o toplumun neleri bildiğinin yanı sıra bilim, kültür ve sanatta hangi safhaya ulaştığını, nelerle uğraştığını, hangi milletlerle irtibat hâlinde olduğunu ortaya koyması yönüyle büyük öneme sahiptir (Öztürk, 2016). Dini düşünceye ve edebiyata yaptığı katkının yanında ana dili için yaptığı hizmetin bir örneği olarak Xanî’nin de bu eserini manzum tarzda yazmasının sebebi ezberi kolaylaştırmak ve kelimeler arasındaki esnekliği sağlamaktır. Dönemin eğitim anlayışı ezbere dayalı olduğundan, Müslüman coğrafyasında bir eğitim klasiği olan medreselerde okutulan metinlerin ezberlenmesini kolaylaştıracak yöntemler denenmiş, tarih boyunca yapılan uygulamalar sonucunda da manzum yazılan eserlerin düzyazı tarzında yazılan yazılardan daha kolay ezberlendiği anlaşılmıştır. Çocuklar açısından düşündüğümüzde Xanî’nin neden bu eseri manzum sözlük olarak hazırladığını anlamak daha kolaydır. Çünkü çocukların düz yazı tarzında yazılan bir yazıyı ezberlemeleri daha zordur. Elbette bu durum ‘ezberci eğitim’in öncelendiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü söz konusu olan bir sözlük çalışmasıdır. Sözlüklerde kelime sayısının çokça olması ve sözlüklerin kendilerine has birtakım özelliklerinden dolayı değerlendirme kriterleri diğer eserlerden farklılık göstermektedir.

Xanî bu eseri iki dilli olarak hazırlamış ve kelimeler arasındaki esnekliğe dikkat etmiştir. Örneğin bu eserdeki kelimelerin sıralanışı genelde Arapça-Kürtçe olarak hazırlanmıştır. Fakat eserin bazı yerlerinde de kelimelerin sıralanışı Kürtçe-Arapça şeklindedir. Dolayısıyla eser aslında Arapça-Kürtçe bir sözlük olmakla birlikte aynı zamanda Kürtçe-Arapça bir sözlük çalışmasıdır. Xanî’nin yaptığı bu sıralamalara örnek olarak temel sayıların verildiği beyitlere bakalım:

Wahid û îsnan çi ne? Ew yek û du	Wahid ve îsnan nedir? Bir ve iki
Sê ne selas, erbe’e çar in, ‘eyan	Üçtür selas, erba’a dördür, besbelli
Xemset û sitte çi ne? Ew pênc û şeş	Xamse ve sitte nedir? Beş ve altı
Heft in û heşt in eve seb’û sema	Yedi ve sekizdir, seb’ ve seman

(11. bent, 151. ve 152. beyit)

Nûbar'da öğretilen Arapça kelime anlamlandırmalarının çok büyük bir kısmı orijinal Kürtçe kelimelerle sağlanmıştır. Nûbar ile Sübha'yı karşılaştırmalı olarak çalışan Öztürk (2016), Nûbar'ın Sübha'ya nazaran ana dilin kelime hazinesine daha sadık kaldığını, ele alınan ilk on beş beyte göre sözlük kısmında verilen kelime sayısının daha fazla olduğunu, bu durumun, Nûbar'daki sözlük kısmının neredeyse tamamı için söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca aynı çalışmada yazar, Nûbar'ın daha temel seviyedeki kelimeleri aldığını, dolayısıyla henüz başlangıç seviyesindeki talebelere daha çok hitap ettiğini ifade etmektedir.

Bu çalışmada temel alınan nüshalara göre bu eser 'giriş' ve on üç bent olmak üzere toplam on dört bentten (215 beyit) oluşmaktadır. Bu tür eserlerde şekilsel bir yazma tarzı olarak bu eser de besmele, hamdele ve salveyle başlar. Bu eserin didaktik olarak yazıldığı göz önüne alındığında esere bu şekilde başlamanın bir başka sebebi de belki de çocuklara yaptıkları her işte Allah'ın adıyla başlamaları gerektiğini salık vermektir.

Okullardan bahsedildiğinde her ne kadar öğretim akla geliyorsa da esasında okullar birer eğitim yuvalarıdır. Nihayetinde bu işe nezaret eden bakanlığın adı öğretim değil, 'Eğitim Bakanlığı'dır. Eskilerin 'terbiye' olarak ifade ettiği eğitim, yeni kuşakların toplum yaşamında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları edinmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme (TDK, 15 Ocak 2024) şeklinde tanımlanmaktadır.

Bilge Xanî, Nûbara Biçûkan'da sadece Arapça kelime ve kelime gruplarını öğretmekle kalmamış, aynı zamanda Allah (cc), Peygamber efendimiz (sas), dört halife vb. temel seviyedeki dini bilgilere de yer vermiştir. Eser aynı zamanda özellikle bent başlarında, bazen de bent aralarında bilginin, öğrenmenin, hoşgörünün, sabrın, alçakgönüllülüğün ve dürüstlüğün yararlarını, kibrin ve cehaletin zararlarını çok edebi ve içten bir dille öğütlemiş, böylece çocuklara ahlaki ve sosyal konularda doğru olana erişme imkânı sunmuştur. Çünkü doğru-yanlış, iyi-kötü, doğruluk-dürüstlük, sevgi-saygı, sabır, yardımseverlik, hoşgörülü olma, alçakgönüllülük gibi toplumu bir arada tutan kavramların öğretilmesi eğitimde ilk amaç olmalıdır. Dönemin eğitim yuvaları olan medreselerde okuyan talebeler oradan icazet alıp ayrıldıklarında, hayatları boyunca toplum içinde örnek ve öncü konumunda olacaklardır. Her türlü davranış ve tutumları insanlar üzerinde derin etkiler bırakacak olan bu insanların sağlam bir ahlakî kişiliğe sahip olmaları zorunludur. Xanî'nin bunu incelemesi ve her bölümün başında bu konulara temas etmesinin ne kadar isabetli olduğunu görmek için toplumda, toplumun manevi lider (kanaat önderi) olarak öncelediği kişilerdeki ahlakî yozlaşmaya ve teorik ile pratik arasındaki paradoksa bakmak yeterli olacaktır.

Didaktik bir tarzla yazılmış veciz beyitlerden çeşitli örnekler:

Ger te divêtin bibî mîr û ser û mu'teber Kîzb û xîlafê mebêj, ger te bikin kêr bi kêr	Bey, pâdişah ve muteber olmak istersen eğer Yalan ve hilaf söyleme, seni paramparça dahi etseler
--	---

(8. bent, 101. beyit)

Xanî bu beyitte çocuklara yüksek bir mertebeye ulaşmak istiyorlarsa bunun için doğruluktan, dürüstlükten vazgeçmemeleri gerektiğini ve sonunda parçalanmak olsa bile yalana hiçbir şekilde başvurmamalarını öğütlemektedir. Bu beyit yalan söylemenin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlamak açısından önemli bir beyittir.

Heta tu dewr û dersan nekî tekrar û mesrûf Li dinyaê tu nabî ne meşhûr û ne me'rûf	Aldığın dersleri okuyup tekrarlamadan Dünyada olamazsın meşhur ve marûflardan
---	--

(1. bent, 15. beyit)

Burada Xanî çocuklara, eğer tanınmış ve ünlü bir kişi olmak istiyorlarsa, metinleri çok okuyup tekrar etmeleri gerektiğini, derslerine gereken önemi vermelerini ifade etmiştir. Yani emek vermeden hiçbir şeyi elde etmenin kolay olmadığını söylemiştir. Bu öğüt aynı zamanda çocukları eğitime ve medreseye teşvik amaçlıdır. O zamanın eğitim anlayışının bir sonucu olarak eğitime teşvik ve bilinçlendirmenin daha çok öğüt tarzında yapıldığı göz önüne alındığında bu ifadeler daha iyi anlaşılacaktır.

Her çi kesê 'ilmekî qenc xwendiyê		Her kim ki bir ilmi iyi almışsa
Dewlet e ger wî bi esil zaniye		Zenginliktir ona hakkıyla anlamışsa

(11. bent, 138. beyit)

Xanî bu beyitte de çocuklara yararlı bir bilginin 'devlet' kadar önemli olduğunu söylemiştir. Buradaki 'devlet' ifadesi Türkçedeki 'devlet' ile aynı anlama gelmenin yanı sıra 'zenginlik' anlamında da kullanılmaktadır. Dewlet, zenginlik; dewlemend, zengin; dewletî, zengin-varlıklı kimse demektir. Bilge Xanî burada bilginin değerini yararlı olmasına bağlamıştır.

Mu'elim bila dil wekî ber bitin		Varsın hocanın gönlü taş gibi olsun
Divêtin ku şagird dilber bitin		Yine de şakirt ona karşı gönül alıcı olmalı

(13. bent, 168. beyit)

Eğitime yeni başlayan çocuğun ilk olarak öğretmen ile iyi ilişkiler kurması önemlidir. Öğretmeni ile iyi ilişkiler kuran ve onunla özdeşleşen bir çocuğun ondan daha çok istifade edeceği söylenebilir. Bu beyitte Xanî, 'öğretme'nin ve öğretmenlerin değerinden bahsediyor. Bilgiye ulaşmanın zor olduğu kadar onu başkalarına aktarmanın da zor olduğunu, ayrıca öğretmenlerin de zaman zaman sert ve stresli olabileceklerini, bunun, talebenin alçak gönüllüğünü bozma ve saygı sınırlarını aşmasına sebep olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Eserde sadece bent başlarında değil bazen sözcüklerin taşıdığı anlamlar da aracı edilerek tavsiyeler eser içinde de verilmiştir. Örneğin,

Kitabet nivîsîn, murekkeb midad		Kitabet yazmak, mürekkebe midad
Tilawet çi? Xwendin, mehebbet widad		Tilawet okumak, muhabbet widad

(13. bent, 193. beyit)

Bu beyitte Arapça sevgi anlamına gelen "widad" kelimesinin Kürtçede muhabbet olduğunu vezir bir şekilde dile getirmiştir.

.....		
Biçin da bilîzin û vêk ra buxwin		Gidip de oynayalım, beraber yiyelim

(13. bent, 208. beyit)

Xanî'nin bu beyitte çocuklara öğretmek istediği şey toplumsallaşmadır. Toplum olabilmek için insanların bir arada olması ve bir şeyleri paylaşması gerekiyor. Xanî, eğitime yeni başlayan çocukların birlikte oynayıp, birlikte yeme-içmelerinin önemini vurgulamakta, bunun çocukların sosyal yaşam içinde birbirleriyle olan ilişkilerine katkıda bulunacağına dikkat çekmektedir.

Yeni eğitime başlayan bir çocuğa bir şeylerin sevdilerek öğretilmesi amaçlanıyorsa, konuların onların gelişim aşamalarına uygun olarak öğretilmesi şarttır. Çocuklara verilecek eğitimin temel ilkelerinden başlıcaları hedef kitleye görelilik ilkesi, motivasyonu sağlama ilkesi, planlılık ilkesi, hayatîlik ilkesi, yaparak yaşayarak öğrenme ilkesi, bütünlük ilkesi, diğer

disiplinlerle ilişki kurma ilkesi, kolaydan zora ilkesi, bilinenden bilinmeyene ilkesi, somuttan soyut ilkesi, yakından uzağa ilkesi vb. olarak sayılabilir. Nûbara Biçûkan'da Xanî de bu ilkeleri önemli ölçüde uygulamıştır.

Öğretim ilkelerinin yanı sıra, bu eser iki dilli bir sözlük çalışması olduğundan Xanî, dil öğretiminde önemli sayılan kelimelerin eş ve zıt anlamlarının birlikte verilmesi, birbirine yakın kelimelerin çağrışım oluşturacak şekilde kullanılması, bir dildeki kelimeye karşılık gelen diğer dildeki kelimelerin hemen tamamının verilmesi, bir kısım kelimelerin soru sorma yoluyla öğretilmesi gibi çeşitli yöntem ve teknikleri de kullanmıştır. Aşağıda bunlara bazı örnekler verilmiştir.

Zewc û recul çi? Mêr û jin mer'et e, zewcet e, nisa	Zewc ve recul nedir? Koca, mer'e-zewce ve nisâ kadın
Walid bab, û walide da, û şeqîq û ex bira	Walid baba, wâlîde ana, şeqîq ve ex kardeş
İbn kur e, û bint kiç, şîhr xezûr e, mam e	İbn oğul, bint kızdır, şîhr kayınpeder, 'em amca
'Emme met e, 'îmame şaş, cedde çi ye? Xwe pîreda	'Emme hâla, 'imame sarık, cedde nedir? Ninedir

(2. bent, 30. ve 31. beyitler)

Eserin henüz başlarında, ikinci bentte geçen bu beyitlerde görüldüğü üzere önce aile ve akraba isimleri tanıtılmaktadır.

Xanî başka bir beytinde ise vücut organlarını öğretmektedir. Bazen önce Arapça bazen de önce Kürtçe olarak vücut organlarının adını veriyor, daha sonra da diğer dilden karşılığını yazıyor. Bu tarzla çocuklar Arapça ve Kürtçe vücut organlarının adlarını öğrenmekle birlikte vücutlarını tanıma ve bilmedikleri birçok organın adını da öğrenme imkânına kavuşmuş oluyor. İkinci, üçüncü ve on ikinci bentlerdeki beyitler buna örnektir:

Menkib û 'itf herdu mil, bal û demîr û qelb dil	Menkib ve 'itf omuz; bâl, zamîr ve kalb yürektir
.....	
.....	
Cebhe enî, femm dev, lihye rih e, xeber neba	Cebhe alın, femm ağızdır, lihye sakal, haber neba

(2. bent, 33. ve 34. beyitler)

Ricl pê, û rukbe ejnû, betn zik	Ricl ayak, rukbe diz, betn karın
Sedr sing e, cîd ustû, 'eyn çav	Sedr göğüs, cîd boyun, 'eyn göz

(3. bent, 48. beyit)

'Edud bazik, enîşk mirfeq, zira' zend e, lisan ezman	Tenişt cenb, û ibit binçenk, 'unuq ustû, sedî pustan
Tenişt cenb, û ibit binçenk, 'unuq ustû, sedî pustan	'Edud bazu, dirsek mirfeq, zira' arşın, lisan dil

(12. bent, 156. beyit)

Xanî, çocuklara, insanların fiziksel özellikleriyle ilgili de farklı beyitlerde bilgi vermektedir. Örneğin,

Ekhel murovê çavbikil, eşhel murovê çavbelek	Ekhel sürme gözlü, eşhel kara gözlüdür
Eşger murovê çavhişîn, rengê genimgûn esmer e	Eşger mavi gözlü, buğday tenli esmerdir

(4. bent, 61. beyit)

beyti çocuklara fiziksel özellikler ile ilgili bilgi vermenin yanı sıra çocukların bir kişiyi tarif ederken bunu nasıl yapabileceklerini bilmelerini de sağlar.

Aynı bentte kişisel bazı özellikleri içeren beyitler de bulunmaktadır:

Ekyes murovê tîjfehm, eşme' murovê guhbiçûk	Ekyes keskin zekâlı, eşme' küçük kulaklı
Ekşem murovê guhbîrî, eşlex wekî eyhem kerr e	Ekşem kesik kulaklı, eşlex eyhem gibi sağır demek

(4. bent, 60. beyit)

Sadece çocukların değil herkesin yaşadığı çevrenin bitki örtüsü, yiyecekleri, meyve-sebze çeşitleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Çocukların eğitimi sürecinde yaşadıkları bölgelerdeki bu tür bilinmesi gereken şeylerin ders konuları arasına alınması, onların bölgeyle ilgili bölge insanlarının yaşamı ve kültürü, gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgi sahibi olmasını sağlar.

Bilge Şair Ehmedê Xanî de çocukların yaşadığı bölgedeki bitki türlerinden, yiyecek içeceklerden, meyve-sebze çeşitlerinden örnekler vermiştir. Buradaki örnekler bizim hem Xanî dönemindeki bitkiler hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar hem de günümüzde daha çok şehirlerde yaşayan insanların halen yedikleri ve yemeklerde kullandıkları bazı bitkilerin o dönemde nasıl adlandırıldıkları konusunda bir fikir vermektedir. Xanî'nin bu konularla ilgili beyitlerinden bazıları şunlardır:

Hinte genim, şe'îr ceh, sult şîlî e, kerm rez	Hinte buğday, şe'îr arpa, sult çavdar, kerm bağdır
Xurme ruteb, 'ineb tirî, bi 'bifiroş, semen beha	Hurma ruteb, 'ineb üzüm, bi 'sat, semen fiyat

(2. bent, 35. beyit)

Rumman hinar e, culnar gulnar e, tîn hijîr e	Rumman nârdır, culnar nar çiçeği, tîn incirdir
Qîsa' xiyar e, dewfes pîvaz e, sûm sîr e	Qîsa' salatalık, dewfeş soğan, sûm sarmısaktır
Poxîn sewîq e, eqît keşk e, heban e curab	Kavut sewîq, eqît keşkek, heybe curab
Girr curb, tijî meşhûn, xawî vala, risl şîr e	Uyuz curb, dolu meşhûn, xawî boş, risl süttür

(6. bent, 74. ve 75. beyitler)

Beyde çi? Hêk, milh xwê, mah spîk, muh zerik	Beyde nedir? Yumurta, milh tuz, mah yumurta akı, muh yumurta sarısı
.....	

(8. bent, 113. beyit)

'Eşa şîv û ğeda' têşt û ğîza' zad û îna' aman	'Eşa akşam yemeği, ğeda' öğle yemeği, ğîza' zad, ina' kapkacak
---	--

(12. bent, 157. beyit)

Qidr dîz e, qeş'e kase, xubz nan	Qidr çömlek, qeş'e sahan, xubz ekmektir
Lehm goşt e, tebx pahtin, niyy' xav	Lehm et, tebx pişirmek, niyy' pişmemiş

(3. bent, 52. beyit)

Nûbara Biçûkan eseriyle Xanî sadece çocuklara yaşadıkları bölgedeki bitkileri öğretmekle kalmamış aynı zamanda çocukların yaşadığı bölgedeki hayvanlar âleminden ve hayvansal bazı ürünlerden de bilgiler vermiştir. Bu kitap sözlük olarak hazırlanmış olabilir

fakat aslında çok daha önemli bir amacı olduğu söylenebilir. Bu kitap aynı zamanda bir halkın yaşadığı bölge hakkında bilgi sahibi olmasını da sağlamaktadır. Xanî, döneminde olan hayvanların adlarını beyitlerinde anlatmıştır. Bu beyitlere bakıldığında çocukların en yakınlarında görebilecekleri, bölge şartlarından dolayı hemen herkesin sahip olduğu öküz ve eşek isimleriyle başlanmıştır. Daha sonra ise bölgedeki diğer hayvanlar sıralanmıştır. Şimdi bunlara bazı örnekler verelim (eserde hayvan adlarının olduğu bütün beyitler alınmamış, sadece örnek olarak bazı beyitlerden dizeler alınmıştır):

Sewr û hîmar ga û ker, ban çi ye? Seqf, û bab der (2. bent, 34. beyit)	Sevr öküz, himâr eşek, saqf tavan, bâb kapıdır (2. bent, 34. beyit)
Şat pez e, de'n mih, me'z bizin, hecme ker (8. bent, 112. beyit)	Şât küçük baş hayvan, da'n koyun, ma'z keçi, hecme sürü (8. bent, 112. beyit)
Ibl û be'ir, 'is û cemel, naqe, cemaze deve ne Hicr mehîn hem 'eqile, muhr kurrî, hesp e hisan	Ibl - be 'îr- 'is - cemel - naqe - cemaze devedir Hicr ve 'aqile kısırak, muhr sıpa, hişân at
Icl û hemel golik û berx, cedy û 'enaq herdu ne kar Semn û semîn rûn û qelew şehm bez e, der' guhan	'icl ve hamel buzağı ve kuzu, cedy ve 'enaq ikisi oğlak Semn ve semîn yağ ve semiz, şehm iç yağı, der' hayvan memesi (10. bent, 135 ve 136. beyitler)
Qeswere û deyxem û dilhas şîr (11. bent, 148. beyit)	Qeswere - deygem ve dilhas aslan (11. bent, 148. beyit)
..... şemşam û husam şîr e (6. bent, 77. beyit)	 şemşam ve husam aslandır (6. bent, 77. beyit)
..... bexl hêstir, ne'l nal (7. bent, 89. beyit)	 begl katır, na'l nâl (7. bent, 89. beyit)
Şîr e leben, xenem pez e, ra'ib mast e, zübde to 27. bent, 36. beyit)	Süt leben, genem koyun, ra'ib yoğurt, zübde tereyağı (27. bent, 36. beyit)
Hirret û sinnewr pisîk, fare mişk Seqb kun e, rovî çi ye? Su'leban 11. bent, 150. beyit)	Hirret ve sinnewr kedi, fare fare Saqb delik, tilki nedir? Su'leban (11. bent, 150. beyit)

Eğitime yeni başlayan her çocuğa temel sayıların öğretilmesi önemlidir. Çocukların yaşadığı aile bireylerinin kaç kişi olduğu, kaç kız ve erkek kardeşinin olduğu, kaç hala, dayı,

teyze ve amcasının olduğu gerekli bir bilgidir. Ayrıca kaç koyunları, keçileri, inek ve tavukları olduğunu bilmesi için de çocukların temel sayıları öğrenmeleri gerekir. Ama burada Xanî'nin asıl maksadı bu bilgilerden ziyade çocuklara sayıları öğretmektir.

Eserdeki örnek beyitler bazıları şöyledir:

Wahid û îsnan çi ne? Ew yek û dû Sê ne selas erbe'e çar in, 'eyan	Wahid ve îsnan nedir? Bir ve iki Üçtür selas, erba'a dördtür, besbelli
Xemset û sitte çi ne? Ew pênc û şeş Heft in û heşt in eve seb'û seman	Xamse ve sitte nedir? Beş ve altı Yedi ve sekizdir, seb' ve seman
Tis' û 'eşer herdu neh û deh tamam Sed mi'et, û elf hezar, ey cuwan!	Tis' ve 'eşer ikisi dokuz ve ondur Yüz mi'et elf bindir ey delikanlı!

(11. bent, 151., 152. ve 153. beyitler)

Kırsal kesimde tarım ve hayvancılık önemlidir. Son zamanlara kadar bölge çocuklarının, çocukluklarını çoğunlukla ailelerinin sahip olduğu hayvanlara çobanlık yaparak geçirmiş olduğu, şimdi de köyde yaşayan ailelerin çocuklarının aynı şeyi yaptığı bilinen bir gerçektir. Kadri Yıldırım (2008), temel sayılara ilgili beyitlerin hayvan isimlerinden hemen sonra gelmesinin dikkat çekici olduğunu, müellifin bunu yazarken hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu Kürt coğrafyasının özellikle kırsal kesiminde, her gün hayvanlarla içli dışlı olan Kürt çocuklarının sayma işlemine hayvanları sayarak başlamış olmalarını düşünmüş olabileceğini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sayma işleminin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Xanî yine çocukların daha küçükken öğrenmesi gereken diğer bazı konulara da manzum sözlüğünde yer vermiştir. Örneğin günümüzde de ilkokullarda öğrencilere adları öğretilen dört mevsimden bahseder Xanî. Bununla kalmayıp mevsimlere ait yağışlar hakkında da bilgi verir. Böylece çocuklar hangi mevsimde hangi yağışın olacağını, ya da yağışa ve hava olaylarına göre hangi mevsimde olduklarını çıkarabileceklerdir.

Zivistan şita ye, û havîn e seyf Bihar e rebî' û payîz e xureyf	Kıştır şitâ, yazdır sayf İlkbahar reb'î, sonbahar xureyf
(13. bent, 181. beyit)	
.....	
Selc berf, mâ û selsel herdu av	Selc kar, mâ' ve selsel ikisi sudur
Wabîl û wesmî û midrar û meter Tell û ğeys û rîhme baran, se'd xunav	Wâbil - wesmî - midrâr - meter Tell - ğeys ve rihme yağmur, se'd kırağı
(3. bent, 46. ve 47. beyitler)	

Tamamen çocuk merkezli olarak hazırlanan eserde yazar, yıl ve hafta adlarından da bahseder:

Zivistan şita ye, û havîn e seyf Bihar e rebî' û payîz e xureyf	Kıştır şitâ, yazdır sayf İlkbahar reb'î, sonbahar xureyf
(13. bent, 181. beyit)	
.....	
Sene sal e, usbû' heftî binas	Sene yıldır, usbû' hafta bil
(13. bent, 182. beyit)	

.....	
Şehr meh, û leyl şev e,	Şehr ay, leyl gece,
(10. bent, 131. beyit)	

Çocuğun çevresini tanımaya başladığı ilk andan itibaren öğrenmesi gerekenler arasında renk adları vardır. Çocuk renkleri ve renklerin adlarını bildikçe hayatı ve çevresini daha iyi tanımlar. Buna ek olarak çocuklar çevrelerini sürekli gören gözlemleyen varlıklar olduklarından onların çevreleri ile ilgili bilgilere de sahip olmaları gerekir. Xanî, renk adlarını öğretirken en çok kullanılan ana renklerden bahseder. Bu renkler de yeşil, mavi gibi doğada karşılaştığımız renklerdir. Üstad Xanî, renk adlarını ve coğrafya ile ilgili terimleri peşi sıra beyitlerde ifade etmektedir:

Axder çi? Kesk e, ahmer xwe sor e	Exder yeşildir, ehmer kırmızı
Ezreq hişîn e cewreb çi? Gor e	Ezreq mavidir, cewreb de çorap
Tewd û cebel tûr hersê çiya ne	Tewd - cebel - tûr üçü de dağdır
Wadî newal e, hufre çi? Kûr e	Wadî vadidir, hufre çukurdur
(5. bent, 67. ve 68. beyitler)	

Yukarıdaki beyitte Xanî, aynı zamanda bir kısım kelimelerin anlamlarını soru sorarak öğretme yöntemini de uygulamaktadır. Müellif bu yöntemle kelimeyi sorarak önce merak oluşturmakta (axder çi?), daha sonra cevabını vererek (kesk e) daha iyi öğrenilmesini sağlamaktadır.

Xanî, eğitime yeni başlayan çocukların, o zamanın kabullerine göre varlıkların esasını oluşturan temel dört element hakkında da bilgi sahibi olmasını istemiştir. Buradaki amaç çocukların gelecekte eğitim hayatlarında karşılaşacakları elementler hakkında ön bilgiye sahip olmalarını sağlamaktır. Ama müellif bununla beraber, ileriki hayatlarında bilimsel araştırmalara yönelecek çocukların zihinlerine daha küçüklükten bilimin tohumlarını ekmegi de maksat edinmiş olabilir. Elementlere örnek beyit şöyledir:

Bizan çar in ‘enasir’: “ax û av û ba û agir”,	Bilki anâsır dörttür: “toprak, su, hava, ve
hem	ateş”
Mewalîd in eve hersê: “nebat û me’den û	Mewalid de şu üçüdü: “nebât, maden ve
heywan”	hayvân”
(12. bent, 159. beyit)	

Burada mewalîd diye ifade edilenler, bir önceki dizede belirtilen dört ana unsurdan meydana gelenlerdir. Yıldırım (2008)’a göre Xanî dört ana unsura ‘anne ve baba’, onlardan meydana gelen bitki, maden ve hayvanlara da ‘uç veled’ adını vermiştir.

Nûbara Biçûkan, içerik açısından çok geniş bir yelpazeye sahip bir sözlük kitabıdır. Ama sadece dil öğretmeye yönelik değil, dil öğretimini araç ederek temel seviyedeki dini ve yaşamsal meseleleri, kültürel unsurları, coğrafik bilgileri vb. birçok konuyu da başlangıç seviyesindeki çocuklara öğretmeyi hedeflemiştir. Ayrıca bent başlarında ve bazen de bent aralarında tavsiye nitelikli beyitlere de yer verilmiştir. Dolayısıyla ele aldığı bütün konulara burada değinmek mümkün değildir. Şu kadarını söylemek gerekir ki eser çocuklar için gerekli konuların hemen tamamını kapsamaktadır.

5.2. 'Eqîdeya Îmanê

Bilge Şair Ehmedê Xanî'nin bu eseri, doğrudan çocuklara yönelik hazırlanmamış olsa da medrese eğitimine yeni başlayanların Nûbara Biçûkan'dan sonra okuyacakları bir eser olarak telif edilmiştir. Eser yeni başlayanların ana dillerinde dinlerini öğrenmeleri için Kürtçe hazırlanmıştır.

'Eqîde, akide olarak Türkçede de kullanılan Arapça asıllı bir kelimedir. Çoğulu 'akaid'dir. "İslam dininin temel kaideleri, inanılması zarurî hükümleri" (Kılavuz, 12 Ocak 2024) demektir. Xanî'nin 'Eqîdeya Îmanê adlı eseri 'inanç esasları' anlamına gelir.

Akaid alanında yazılan eserlerin bir kısmı mensur iken diğer bir kısmı manzum olarak kaleme alınmıştır. Özellikle Bağdat, Şam, Kudüs gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzakta bulunan medrese öğrencilerinin, bu ilimle ilgili kavramları daha rahat öğrenip ezberleyebilmeleri için manzum eserler kaleme alınmıştır (Kavak, 2013).

Nûsha farkları olmakla birlikte eserin 73 beyitten oluştuğu ifade edilmiştir (Ciwan, 1997). Fakat temel aldığımız nûsha (Esen ve Tunç, 2016), baş kısmında yer alan 'Ruknên Îslamê' ve 'Ruknên Îmanê' bölümleriyle birlikte 77 beyitten oluşmaktadır.

Yıldırım (2014)'a göre 'Eqîdeya Îmanê, dini ilim sahasında yazılan ilk eser olup medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş-ezberletilmiş ve kendisinden sonra yazılan manzum dini eserlere örneklik teşkil etmiştir.

Eser, iki beyit İslam'ın üç beyit de imanın şartlarının anlatımıyla başlar:

Ger dipirsîtin kesek ruknê di Îslamê çi ne?	İslâm'ın rükünleri nedir diye kim sorarsa
Bêj şehadetdan e hem pênc weqt nimêj û rojî	sana
ne	Kelime- i şehadet, beş vakit namazla
Hem zakat û fitre hem ya dî tewafa Ke'bê ye	oruçtur, de ona
Ger hebit xercî, nebin çu mani' û çu dujmine	Hem zakâtla fitredir, sonra etmektir kâbe'yi
(Ruknên Îslamê, 1. ve 2. beyit)	tavaf
	Varsa eğer yolda güvenlik ve cepte masraf
Çi ye îman di esil da? Bi luxet bawerî ye	Nedir imân? Lügatta inanmaktır aslında
Tu bizan qenc ku ew bawerî încê bi çi ye	İnanmanın neye olduğunu iyice bil ki o da;
Bi Xudê û bi kitêban bi resûl û melekan	İmandır Allah'a, kitaplara, peygamberlere ve
	meleklerle
Bike bawer kû şerr û xeyr bi teqdîra wî ye	Hem şerrin ve hayrın Allah'ın takdiriyle
	gerçekleştiğine
Bi yeqîîn hem tu bizane ku qiyamet heqq e	Hem yakîn ile bil ki haktır yevm-i kıyâmet
Herçî ev renge nezanit meğer ew Rafizî ye	Her kim bu şekilde inanmazsa Rafizî'dir elbet
(Ruknên Îmanê, 1., 2. ve 3. beyit)	

Daha sonra Xanî inanç ile ilgili temel teşkil eden hemen bütün konulara temas eder. Allah'a iman konusundan başlar, peygamberlere ve Hz. Peygamber efendimize iman etmenin önemiyle devam eder. Devamla Hz. Peygamberin miraç hadisesi, Allah'la görüşmesi ve bu görüşmenin mahiyetinden bahseder. Allah'ın zatının mahiyeti, sıfatları ile ilgili bilgiler veren Xanî büyük günahlar, büyük günahlarla iman ilişkisi, peygamberlerin ismet sıfatından, kadınlardan peygamber gönderilmediğinden, dört halifeden ve başlıca

özelliklerinden, Cennet ve Cehennem'den, Münker-Nekir, Sırat köprüsü, terazi ve mizan gibi daha birçok konudan bahseder.

Xanî bütün bu temel konuları ayrıntılara girmeden, kafa karışıklığına yol açıcı herhangi bir bilgiye başvurmada, medrese eğitime yeni başlayanların rahatlıkla anlayıp idrak edebileceği bir sadelikle ifade etmiştir. Birkaç örnek beyit üzerinden Xanî'nin bu konuları işleme tarzı şu şekildedir:

Xwedê yek e bêhevrê û bê heval Ne me'zûlî ye, ne mirin, ne zewal	Allah birdir, yoktur onun refik ve şerîki Ne ölümü var, ne zevâli, ne de mâzûliyeti
Ne esl û ne fesi û ne da û ne bab Heyin wî, heyîna wî nabit hîsab	Ona ne asıl, ne fasıl, ne ana var ne baba Varlığının keyfiyeti gelmez hesaba
..... Ne manend û mîsl û ne hemta nişan!	 Ne naîri, ne misli, ne taydaşı, inan!
(3. 4. ve 5. beyit)	
Ji bo wî ku nînin nezîr û şebîh Kesê wesf biket, dê çi bejît bedîh!	O ki yoktur nazîri ve şebîhi Nasıl vâsfetmeli O'nu bedîhî
(22. beyit)	

Bu beyitlerde çocuklara Allah'ın tek olduğu, ebedi olduğu, doğmadığı, doğurmadığı, ortağının, eşi ve benzerinin olmadığı, O'na şirk koşmanın yanlış olduğu anlatılmak istenmiştir. Ayrıca çocukların en çok merak ettiği şeylerden birisi de Allah'ın nasıl olduğu ve neye benzediğidir. Onların bu türden merak ettikleri hemen her şeyi cevaplandıran yazar, çocuklara, Allah'ı tarif etmenin imkânsız olduğunu, bu nedenle de böyle bir şey yapmalarının yanlış olduğunu, Allah'ı tarif etmeye kalkışanların ise yaptıkları tariflerin geçersiz olduğunu ve Allah'ı tarif etmekten kaçınmaları gerektiğini çok yalın bir dille ifade etmiştir.

Resûlê di wî cumle heqqin tamam Xusûsen Muhemmed 'eleyhis-salam	Elçilerinin hepsi haktır bî't- tamam Hasseten Muhammed Aleyhisselâm
Ku serdefterê cumle 'alem ew e Nubuwwet xwe mektûb e, xatem ew e	Cümle âlemin serveri odur Nübüvvet mektûb, hatemi O'dur
(10 ve 11. beyit)	
Ebûbekrê Siddîq e yarê şefîq Ew e saniye-sneyn di xarê refîq	Dost idi Ebûbekir-i Siddîk, ol şefik Gârdaki iki kişiden biriydi, ol refik
(52. beyit)	

Xanî bu örnek beyitlerde görüldüğü üzere hem İslam peygamberinden hem de onun en yakın arkadaşları olan dört halifeden ayrı ayrı bahsetmekte ve başlıca özelliklerini sıralamaktadır. İslami literatürde Nübüvvet meselesi esas teşkil eden en önemli konulardan birisidir. Nihayet Seîdê Nûrsî de İşaratü'l İ'caz (2007) adlı eserinde Kur'an'daki anâsır-ı esasiye ve Kur'an'ın takip ettiği maksatların tevhid, nübüvvet, haşir, adalet ile ibadet olduğunu ifade etmiştir. Bu da Xanî'nin ulûhiyetten sonra nübüvvet, haşir gibi meselelerde çocuklara gerçek bilginin verilmesinin ne kadar önemli olduğunun önemini ortaya koyması açısından mühimdir. Kulaktan dolma bilgilerden dini anlamda doğru olan bilginin bu şekilde onların anlayacağı bir dille (manzum) verilmesi inanç esasları için önemlidir. Haşir ile ilgili beyitlerden örnekler:

Bihîşt û Cehennem heyin vê demê	Cennet ve Cehennem vardır şu anda
Fena nabin ew naçine 'edemê	Gitmezler yokluğa, kaybolmazlar fenâda

(63. beyit)

Di heşrê terazû wû mîzan heye	Terazi ve mîzân vardır yevm-i haşirde
Xirabî wû qencî wû kêşan heye	Kötülük ve iyiliğin tartılması var hem de

(67. beyit)

Sirat ew pira pirr bi xewf û xeter	Korkutucu ve hatarlıdır Sırat köprüsü
Cemî'ê xela'îq diken lê guzer	Geçer üzerinden beşerin tümü

(68. beyit)

Burada yeni eğitime başlayan bir çocuğa haşrin ne olduğundan, Cennet ve Cehennem, terazi, mizan ve Sırat köprüsünün ne olduğundan bahsedilmekte; çocuklara iyilik ve kötülüğün ne olduğu, yaptığı iyi ve kötü şeylerin mutlaka karşısına çıkacağı bilgisi verilerek sadece dini hayatı değil bu dünyadaki sosyal ilişkileri de disipline edilmektedir.

Muafiq nebin qewl û niyyet, 'emel	Muvafık değilse söz, niyet ve amel
Li ba me dibînîtin îman xelêl	Meydana gelir bize göre imanda hâlel

(33. beyit)

Bu beyitte Xanî çocuklara söyledikleri ile yaptıkları şeyler arasında fark olmaması gerektiğini, aksi durumda bunun kişinin imanına zarar vereceğini belirtmektedir. Aslında bu zararın sadece kişiyle sınırlı değil, topluma da zarar vereceği aşikârdır. Çünkü bir toplumdaki çocukların söyledikleri ve yaptıkları arasında uyumsuzluk olması durumunda ve çocukların bir toplumun geleceği olduğu düşünüldüğünde, Xanî'nin bu beytinin ne kadar öğretici olduğu söylenebilir.

Bizan bende muxtarê fê'la xwe ye	Bizan bende muxtarê fê'la xwe ye
Ne xaliq, ne mecbûre fê'la xwe ye	Ne xaliq, ne mecbûre fê'la xwe ye

(32. beyit)

Xanî'nin bu beyitte çocuklara vermek istediği öğüt, yaptıkları iyi ve kötü şeylerin sorumluluğunu almaları gerektiği, çünkü verdikleri kararların kendilerine ait olduğu, onları zorlayan birisinin olmadığı bu yüzden de attıkları her adımı düşünerek atmaları, söyledikleri her şeyi düşünerek yapmaları, aldıkları kararlarda başkalarını suçlamamaları gerektiği şeklindedir.

Sifatê di seb'e ji bo Zulcelal	Bil ey kemâle doğru koşan arif kişi
Bizan heft in, ey 'arifê bu'l-kemal	Celâl sahibi Allah'ın yedidir sıfatı:

(23. beyit)

Xweşî, şîn û zanîn û vîn û kelam	Hayat, kudret, ilim, irade ve kelâm
Bihîstin digel dîtinê bû tamam	Sem' ve basar ile oldu hepsi tamam

(24. beyit)

Yukarıda ifade edildiği üzere Xanî'nin bu eseri telif etmekteki yegâne amacı medrese eğitimine yeni başlayan Kürt çocuklarının iman esaslarını ana dilinde öğrenmelerine katkıda bulunmaktır. Bunun için önemli bir çaba içerisinde olan Bilge Şair, *benzer eserlerdeki yer alma şeklinin tersine olarak Allah'ın sıfatlarını Kürtçe karşılıklarıyla* vermiştir. Oysaki şu ana kadar Türkçe ve Farsça yazılan bu tür eserlerin hiçbirisinde Allah'ın sıfatlarının Arapça asıllarının dışında ifade edildiği görülmemiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu çalışmada, eserde yer alan başat konulara örnekler verilmiştir. Eserde çocuklar için gözle görülmeyen varlıklara dair bilgiler yer almaktadır. Ahiret hayatı, melekler, cinler, şeytanlar, kabir sorgusu, Sırat köprüsü, Allah'ın görülmesi gibi konuların tamamına değinmektedir. İman ve inanç esaslarında temel teşkil eden hemen bütün konulara bu eserde değinilmiş; konular az ve öz bir biçimde, sade ve en duru bir anlatımla medrese eğitime yeni başlayanların idrakine sunulmuştur.

Sonuç

Dönemin Müslüman coğrafyasının baskın dili Arapça ve Farsça olmasına ve Osmanlı âlim, mutasavvıf ve şairlerinin hemen tamamı, eserlerini bu dillerde yazmalarına rağmen Ehmedê Xanî, bütün eserlerini Kürtçe kaleme almıştır. Üstelik Xanî'nin Arapça, Türkçe ve Farsça'yı ana dili (Kürtçe) kadar iyi kullandığı da bilinmektedir (Dündar, 2017) Bu da onun ayırt edici özelliklerinden biridir.

Şairin önemli bir özelliği de çocukları düşünerek iki kitap kaleme almasıdır. Bunu hiç kuşkusuz ki Kürt çocuklarının ana dillerini öğrenmeleri için bir adım atmak ve onların dinlerini kendi ana dillerinde öğrenmelerini sağlayarak dini ilimlerin Kürtçe (her millet için kendi dilinde) dilinde de öğrenip öğretilebileceği mesajını vermektir. Üstat Xanî bunları uygulamalı olarak yaparak bunun dinen de bir sakıncasının olmayacağını ortaya koymuştur.

Xanî'nin çocuklara yönelik eser yazması ve bunların medreselerde okutulması fikri, hiç kuşkusuz ana dili eğitimi için önemli bir husustur. Günümüzde Kürt çocuklarının birçoğu yaşadıkları coğrafyalarda ana dilleriyle herhangi bir eğitim görmemektedirler. Bu nedenle ailelerinde Kürtçe konuşulan ve bu şekilde ana dilini öğrenen az sayıdaki çocuğun da okul çağıyla birlikte ana diliyle dinleme ve konuşma becerileri zayıflamaktadır. Bu çocukların çoğu kendi ana dillerinde okuma ve yazma becerilerini ise hiç edinmemektedirler.

Xanî'nin yüzyıllar önce fark ettiği bir soruna çözüm olarak ortaya koyduğu bu yaklaşım geliştirilerek çok dilliliğin ve çok kültürlülüğün dikkate alınacağı, ana dilde eğitimin yapılabileceği bir paradigmanın geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Bu çalışmayla müellifin çocuk eğitimi ile ilgili değindiği başlıca konular ve bunları ele alma tarzı analiz edilmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Diğer yönlerinin yanı sıra Kürt edebiyatı alanında bir dönüm noktası olan Xanî'nin çocuk eğitimi ile ilgili çaba ve çalışmalarının, böyle sınırlı bir çalışmada hakkıyla ele alınamayacağı açıktır. Dolayısıyla çalışma Xanî'yi, mümtaz eserlerini ve Kürt halkı için verdiği uğraşı anlama çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili daha derinlikli ve kapsamlı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Açar, Halil Rahman. "Bilge Ehmedê Xanî'nin Dîwan'ında Felsefi Temalar". *Sempozyuma Ehmedê Xanî Ya Navneteweyî - Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu (30-31 Mayıs 2008)*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Adak, Abdurrahman. "Ehmedê Xanî". *Mem û Zîn, Metnê Kurdî & Wergera Tirkî*. çev. M. Kaplan. İstanbul: Nûbihar. 2014.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazet--egitim#2-kiraat>
- Ayhan, Medeni. *Kürdistanlı Filozof Ehmedê Xanî*. İstanbul: Doruk Yayınları, 1996.

- Baltacı, Cahit. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mektep#2-osmanlilarda-mektep>
- Bayar, Adnan Fırat. *Ulus Tartışmaları Bağlamında Xanî*. İstanbul: Nûbihar, 2018.
- Beyaz, Şefik. "Pêşek". *Tesewîra Xanîyê Fîlozof*. mlf. H. Mem. 7-9. İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê (İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları), 2004.
- Ciwan, Murad. "Xebatên Li Ser Ahmedê Xanî û Berhemên Wî - Ji Destpêkê Heta Dawiya 1995ê". *Lêkolîn - Kovara Înstîtûta Kurdî ji bo lêkolîn û zanist 12 (Li Ser Ehmedê Xanî)* (2008), 64-105.
- Demirtaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2007), 173-183.
- Dost, Jan. "Mem û Zîn: Kürtlerin Kitabı". *Sempozyuma Ehmedê Xanî Ya Navneteweyî - Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu (30-31 Mayıs 2008)*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Durre, Abdurrahman. *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî, Felsefe û Jîyana Wî*. İstanbul: Keskesor, 2002.
- Dündar, Mahmut. "Ahmed-i Hanî'nin İlmi Kişiliği". *Türk ve İslam Dünyası Araştırmaları Dergisi, (TIDSAD)* 14 (2017), 222-229.
- Eminoğlu, Nevzat. "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme". *Yeni Türkiye* 32 (2005), 197-214.
- Ergün, Mustafa. "Medreseyên Kurdan Ji Destpêkê Heta İro". *anemon (Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)* 2 (2015), 735-752.
- Esen, Hüseyin - Tunç, Osman. *Nûbara Biçûkan & Akîde-i İman*. Ağrı: Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2016.
- Gümüş, Zehra. "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2/4-Fall* (2007), 423-431.
- Kanar, Mehmet. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siir#3>
- Kavak, Abdulcebbar. "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve "Akîde-i İmân" Adlı Eseri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2013), 157-171.
- Kılavuz, Ahemt Saim. "Akaid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ocak 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akaid>
- Kılıç, Atabey. "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Subha-i Sıbyân". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, (2006), 65-77.
- Mem, H. *Tesewîra Xanîyê Fîlozof*. İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Nûrsî, Bediüzzeman Seîd. *Divan-ı Harb-i Örfî*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2010.
- Nûrsî, Bediüzzeman Seîd. *İşaratü'l İ'caz*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2007.
- Öktem, Ülker. "Osmanlı Medreselerinde Felsefe". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 15 (2004), 271-288.
- Ölker, Perihan. *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmudiyye (Arapça-Türkçe Manzum Sözlük)*. Konya: Palet Yayınları, 2015.
- Özervarlı, M. Sait. "Hânî, Şeyh Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hani-seyh-ahmed>

- Öztürk, Mustafa. “Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân ile Kürtçedeki İlk Manzum Sözlük Nûbehara Biçûkan Arasında Bir Karşılaştırma”. *The Journal of Mesopotamian Studies* 1/1-Yaz (2016), 1-32.
- Şanal, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (2003), 149-162.
- Sönmez, Nesim. “Şeyh Ahmed-i Hânî’nin Mem û Zîn Mesnevisinde Ayetlerden İktibaslar (I-IV Bölüm)”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 13/20-Summer (2018), 665-686.
- Taşkın, Ünal. “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3-Spring (2008), 343-366.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. *Felsefe*. Ankara: Pegem Akademi, 2011.
- Türk Dil Kurumu (TDK) – Güncel Türkçe Sözlük. “Eğitim”. Erişim 19 Ocak 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Varlı, Ebdullah M. “Ehmedê Xanî’nin Yaşamı”. *Sempozyuma Ehmedê Xanî Ya Navneteweyî - Uluslararası Ehmedê Xanî Sempozyumu (30-31 Mayıs 2008)*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Varlı, Ebdullah M. *Dîwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî*. 1. Cilt. Ankara: Sipan Yayınları, 2002.
- Xanî, Ehmedê. *Mem û Zîn*. (Yayına hazırlayan: Huseyn Şemrexî). İstanbul: Nûbihar, 2009.
- Yıldırım, Kadri. *Ehmedê Xanî Külliyyatı IV, Dîwan*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Kadri. *Ehmedê Xanî Külliyyatı, Nûbara Biçûkan, Arapça-Kürtçe-Arapça Sözlük*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2008.